

Fig. 1. Kirken set fra sydøst. NE fot. 1983. - *The church seen from south-east.*

HVILSTED KIRKE

HADS HERRED

Ved skøde af 15. juni 1686¹ solgte kongen Hvilsted kirke til Jørgen Rantzau, som allerede det følgende år overdrog den til Gregorius Rathlous enke Margrethe Gersdorff. Hendes søn Christian Rathlou til Rathlousdal skødede 4. juni 1710 kirken til Frederik Christian Rantzau til Rodsteenseje og Kanne, sidstnævnte gård i Hvilsted sogn. Kirken fulgte derefter Kanne, fra 1768 kaldet Rantzausgave (jfr. s. 2609), indtil gårdens ejer omkring 1800, Johan Bendix Pape, i årene fra 1802 solgte anparter af kirketienden til sogneboerne.³

Indtil 1872 var Hvilsted kirke *anneks* til Astrup i Ning herred. Efter en tid som selvstændigt pastorat genoprettedes anneksforholdet 1964. Kirken overgik til selveje 1. januar 1910.

14 *mønter, der i tid spænder fra Erik Klipping til Frederik VII, fundet 1966⁴ under korgulvet.

På en flad bakke, der har toppunkt lige uden for vestgavlen, ligger den kullede kirke centralt i landsbyen. Beliggenheden i det jævnt kuperede terræn er temmelig fremtrædende, men på grund af omgivende bebyggelse og mange træer opleves bygningen vanskeligt på afstand.

Kirkegården har stort set bevaret sin ældre, rektangulære form, dog er den 1896⁵ udvidet i østlig retning med et 14 alen bredt bælte. På denne side og en tilstødende strækning i nord *hegnes* med tjørn, mens det nordlige skel i øvrigt udgøres af græskronet markstensdige. En støbt brudstensmur forløber på sydsiden, mod den tidligere skolehave, der er reserveret til en

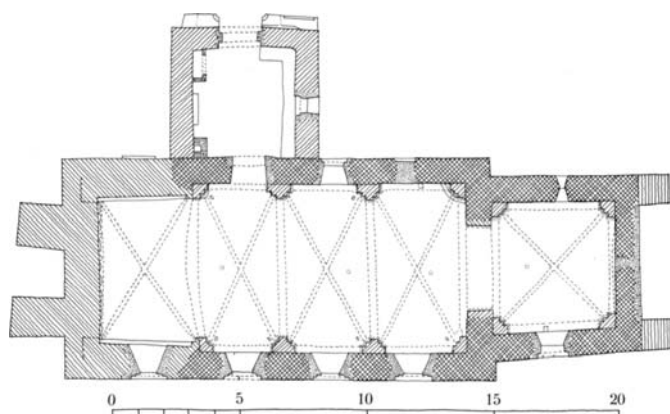

Fig. 2-3. Plan 1:300 og (forneden på siden) tværsnit i skibet, set mod øst 1:150. Opmålt af Jens Hougaard og Jørgen Viemose 1971, tegnet af KdeFL. - *Plan of the church and section through the nave, looking east.*

eventuel udvidelse. Også mod vest hegnes med en brudstensmur mod den gruslagte plads mellem kirkegården og landsbyens hovedgade, hvor der indtil 1967 lå et skolehus og anden bebyggelse. Da ringmuren 1617⁶ omtales første gang, bestod den af rå kamp og meldes siden omsat og udbedret med jævne mellemrum, gennemgribende i årene fra 1878.⁵

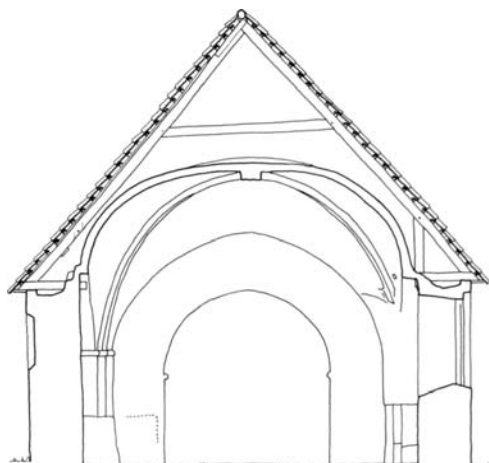
Kirkegården har tre *indgange*, som alle er udført med sortmalede jerngitterfløje ophængt på granitstolper. I vestsiden er der to køreadgange, hvoraf den nordlige tillige rummer en fodgængerlåge, og desuden er der en indgang for gående ved den østre ende af norddiget. Da indgangene 1619⁶ nævnes første gang, skulle både den vestre og den østre låge fornyes, og samtidig indkøbtes i Århus sten til porten, der var en *fmuret portal*; vestre låge omtales som

stakitfløj med »hamer« (overligger) og *†rist*. 1681-82⁷ blev porten repareret og risten to år senere, mens en ny hovedindgang stod under opførelse 1717. Den blev tilsyneladende ikke fuldført, for et par år senere hedder det, at kirkegården har »ligget øde«, siden porten blev revet ned; en midlertidig indgang var da etableret med bl.a. seks ledstolper. 1721⁸ siges forholdene at være i orden. 1801⁹ var kirkegårdens »lukkeiser« dels borte, dels ubrugelige; 1839 indkøbtes tømmer til port og låger; 1850 og atter 1877 nævnes en ny port.¹⁰

Et ligkapel i nyromanske former rejstes 1912¹¹ i kirkegårdens sydvestre hjørne og skulle 1917⁵ kalkes; ombygget ved H. P. Holm Nielsen 1977.

Synsprotokollens beskrivelse 1862 anfører, at kirkegården var omplantet med asketræer. I forbindelse med ringmurens istandsættelse efter 1878 ønskedes der sat vekselvis elm og lind. I dag er vestsiden bar, mens der langs de tre andre står enkelte lindetræer.

En *brølægning* foran våbenhuset skulle 1901¹² sænkes, og 1916⁵ anså man cementfortovet omkring kirken for at være tilfredsstillende udført. Det afløstes i 1960'erne af den nuværende pikstensbro.

BYGNING

Kirken består af kor og skib fra perioden omkring år 1200. Ved middelalderens slutning er

der indbygget hvælv, og skibet er blevet forøget med en vestforlængelse og tårn (nedrevet 1777). Samtidig er der foran norddøren tilføjet et våbenhus. Orienteringen har nogen afvigelse mod syd.

Bygningens ældste afsnit, det kvadratiske kor og skibet, som indvendig er proportioneret omtrent som 2 til 3, er rejst af *rå og kløvet kamp* under anvendelse af kvadre ved hjørnerne og (nogle af?) åbningerne. Af *portalerne* spores nedre del af den søndre på begge murens sider, udvendig 108 cm bred, indvendig 134. Den enkle, rektangulære norddør er bevaret i brug og var 107 cm bred, før anslagsfremspringene blev hugget bort 1938; indvendig er åbningen udvidet i østsiden. Af de oprindelige *vinduer* er i korets nordside bevaret et, som i facaden måler 123 × 53 cm. I lysningen fremdrog man 1959 en ruineret ramme, som var udført af en genanvendt * *stavplanke* af egetræ (fig. 4). Sammen med stumper af blysprosser og stykker af klart, grønligt, formentlig senmiddelalderligt glas

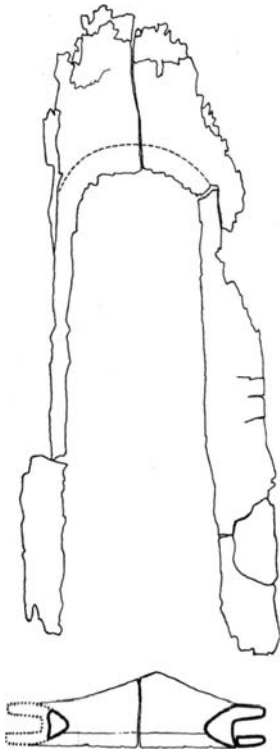

Fig. 4. *Ramme fra korets nordvindue 1:10 (s. 2595). Målt og tegnet af Holger Schmidt 1962. I Nationalmuseet. - * *Frame from the north window in the chancel.*

indgår rammen nu i Nationalmuseets middelaldersamling (inv. nr. D 308-11/1959). Spor af et 58 cm bredt vindue er markeret i pudsens på korets østvæg. Som en niche på skibets nord-facade står et rundbuet, smiget vindue, der ifølge Uldall¹³ »omgives saavel foroven som paa Siderne af aldeles raa eller udkløvede Granitsten af ringe Størrelse«. Et par halve, rektangulære vinduesoverligger indgår i en nedenfor omtalt stenbænk ved våbenhusets gavl.

Ændringer og tilføjelser. I slutningen af 1400'rne og i første del af det efterfølgende århundrede er kirken blevet genstand for en betydelig udvidelse. Byggearbejdet, der med pauser må have strakt sig over en længere årrække, har omfattet indbygning af hvælv i kor og skib, tilføjelse af en vestforlængelse med tårn samt et våbenhus foran norddøren. Skibets overhvælvning, der ved de kalkmalede årstal må dateres til tiden omkring 1490 (s. 2599), er ældre end vestforlængelsen. I øvrigt lader den kronologiske rækkefølge af de nævnte arbejder sig ikke fastlægge.

Overhvælvningen er såvel i koret som i skibet gennemført på den måde, som er den sædvanlige i Århus stift, dvs. med hjørne- og vægpillen, hel sten brede skjold- og gjordbuer samt ret-kantede ribber. Kun hvad angår det fremspringende skifte, som markerer vederlag, iagttages en forskel mellem de to bygningsafsnit, idet båndet i koret er affaset både foroven og forneden, mens det i skibet dannes af almindelige sten. I toppen af en af kapperne i koret og ligeledes i hvert af skibets tre fag sidder et cirkulært hul. Formålet med disse åbninger, der har lidt forskellig størrelse med diametre på 13 til 19 cm, lader sig ikke påvise.

Den nordøstre hjørnepille i skibet er anbragt oven på en muret blok af marksten, hvilket lader antage, at der her stod et *tsidealterbord*, da hvælvingen indbyggedes. Koråbningens udvidelse har formentlig været et led i kirkerummets ombygning; buens vederlag er angivet med et udkraget skifte, der navnlig i nordsiden er rundet til lighed med en cylindrisk stav.

Vestforlængelsen er forneden bygget af marksten med kvadersatte hjørner, højere oppe be-

Fig. 5. Kirken set fra nordøst. KdeFL fot. 1985. - *The church seen from north-east.*

står murværket fortrinsvis af munkesten i munkeskifte. Markstenssylden træder frem på gavlmurens inderside. Forlængelsen er opført med relativt svære mure, hvorfor man¹⁴ umiddelbart vil opfatte den som underdel for et tårn. Imidlertid er de to skævt afsatte piller på gavlen opmuret delvis i forbandt med forlængelsen, og sammenholdt med taggavlens udformning må det betyde, at der ved kirkens vestende har været disponeret til et mindre tårn af den type med åben vestside, som er udbredt i stiftet (jfr. f.eks. nabokirken i Tulstrup, s. 2365). Få år før tårnets nedrivning (jfr. nedenfor) meddeler Danske Atlas (IV, 245), at »Kirken har et lille smukt Taarn«, og man ledes heraf til at antage, at et tårn af den nævnte type virkelig er blevet fuldført.

Angående vestforlængelsen, der i sin eksisterende skikkelse fremtræder som skibets vestligste fag, synes man¹⁵ at måtte forestille sig, at den ved byggeriets påbegyndelse var tænkt som et tårn jævnbredt med skibet, men at denne plan blev forladt til fordel for det mindre, og dermed mere overkommelige styltetårn (jfr.

Torrild, s. 2623). Et bænklignende, ca. 40 cm højt og en halv sten bredt fremspring forløber langs nord- og sydvæggen og kan måske opfattes som et vidnesbyrd om det opgivne tårnbyggeri.

De nedre kamtakker på vestforlængelsens gavl er udstyret med bryn, hvilket formentlig er et oprindeligt træk, idet der i begyndelsen antagelig har været kamtakker på hver side af tårnet. I øvrigt domineres gavlen af skalmuring og reparationer. 1915⁵ ønskede synet ommuring af kamtakkerne over skibets sydvestre hjørne.

Hvordan det end har forholdt sig med kirke-ejerens og bygmesterens tårnprojekter, konstaterer man, at vestforlængelsens overhvelvning er udført på usædvanlig måde. Måske for at understrege samhörighed med skibet er rummet udstyret med skjoldbuer, som tilsyneladende er anlagt på forlæg i væggene. Herpå er opmuret det enkle krydshvælv, hvis rektantede ribber foruden kun er en halv sten brede.

Murværket østligst på nordvæggen tyder på, at skibets vestgavl, eller en del af den, først er

fjernet på et fremrykket tidspunkt under byggeriet (jfr. Saksild, s. 2415). Siden af et vindue, der på sydfacaden iagttages 30 cm vest for det nuværende, angiver, at rummet fra begyndelsen har været forsynet med en relativ stor lysåbning.

Det prunkløse *våbenhus* foran norddøren er nærmest kvadratisk og placeret således, at dets vestfacade flugter med skibets oprindelige gav. Dette forhold, som træffes adskillige steder (jfr. f.eks. Elev kirke, s. 1752) kunne give anledning til en formodning om, at forhallen var tilføjet tidligere end vestforlængelsen. Bygningen, der nævnes første gang 1612-15,⁶ da døren skulle fornyes, er opført af rå kamp. I taggavlen, der rummer en lysglug, er anvendt munkesten. Vinduet i østmuren, der vist er e-tablet som følge af synets ønske 1858,¹² er rundbuet i facaden og i lysningen forsynet med en cirkulær jernramme. En muret bæk med gråmalet træsæde strækker sig langs østvæggen og hen til den fladrundbuede, 1938 udvidede og ændrede døråbning. På et eller andet tidspunkt er langmurene forhøjet med nogle fa skifter, muligvis i ønsket om at øge loftshøjden i rummet.

Større *eftermiddelalderlige arbejder* og *vedligeholdelse* nævnes første gang 1682-83,⁷ da tårnets nordside, »som var ganske formuldet«, blev repareret fra øverst til nederst. Herefter siges bygningen at være i god stand, men 1716⁸ var det atter galt fat med tårnet, hvori der optrådte

Fig. 6. Dekoreret granitblok, nu ved våbenhusets gav (s. 2597) KdeFL fot. 1985. - *Ashlar with decoration, now placed at the gable of the porch.*

en stor revne. Tilsyneladende gennemførtes en reparation året efter. Bortset fra særlige forhold 1719, da låsen var i stykker, hvorfor svinene gik inde i kirken, synes bygningen gennemgående at have været vel vedligeholdt.

Kirkens ejer i 1770'erne, den senere stiftsamtmænd og geheimekonferensråd Ditlev Pentz, fik 1774¹⁶ kancelliets tilladelse til at nedrive det angiveligt brøstfældige tårn mod at lade indrette »en udbygning på kirken, så høj, at klokken kan lyde til alle sider«. Før Pentz 1777⁸ solgte kirken, lod han foretage en almindelig istandsættelse, og det er sikkert ved denne lejlighed, at tårnets top sløjfedes, mens dets flankemure blev bevaret som støttepiller på vest-gavlen. Måske har de indgået i den krævede »udbygning«. Også kirkens ejer 1777-96, Christen Lanng til Hessel, gennemførte en ikke nærmere beskrevet hovedreparation.³

I forbindelse med en istandsættelse 1894⁵ nævnes kirkens fire piller, hvoraf de to vestre, som Uldall fandt smagløse, som nævnt er levn af tårnet, mens korets to¹⁷ på et ukendt tidspunkt må være opmuret som afstivning af gavlen; denne ønskedes omsat 1898¹², og 1920⁵ skulle kammen, der vist fjernedes 1950¹⁸, repareres.

Langs våbenhusets nordside strækker sig en *muret bæk*, som nævnes af Uldall 1871, og som synet 1906⁵ ønskede omsat. Bænken er opbygget af de ovenfor nævnte, halve vinduesoverligger, der flankerer døren, og længst i vest indgår en almindelig bygningsblok, i øst ligger en kvader, hvis største længde er 125 cm. Denne granitsten (fig. 6) er smykket med en hjørnevulst, der for enderne og langs den ene side indrammes med en tovtstav. Dekorationen, der er 108 cm lang, synes at udpege blokken som overligger, eventuelt trinsten i en af portalerne.¹⁹

Gulvet nævnes første gang 1819,²⁰ da en begravelse²¹ i koret skulle opfyldes og belægningen reguleres; 1966 konstateredes inden for altersranken partier af munkesten på fladen. 1844¹² lå der under stolene kampesten og ler, som ønskedes afløst med mursten, og i den forbindelse foreslog synet, at gulvet, »der høj-

Fig. 7. Indre, set mod vest. NE fot. 1983. - *Interior, looking west.*

ner mod vest«, blev nivelleret og samtidig hævet 6-8 tommer i koret. Tilsyneladende gennemførtes forslagene først 1862, da der lagdes fliser i koret, hvortil fonten blev flyttet. I beskrivelsen fra nævnte år omtales tillige mursten i våbenhuset. Hvide sten i stolene blev 1907 afløst af brædder, som 1910²² i nordsiden, foranlediget af svampeangreb, udskiftedes med en cementudstøbning. 1913 foreslog synet det samme gjort under de østligste stole i sydsiden. I våbenhuset ønskede synet 1934 nye fliser og udflytning af de to ligsten, hvilket måske først iværksattes ved en hovedstandsættelse 1938, da alle gulve fornyedes. Jfr. gulvflise, s. 2616.

Vinduerne nævnes første gang 1845, da tre ønskedes og tilsyneladende også blev fornyet og »gjort så store som muligt, da kirken er meget mørk«. Et par år senere anskaffedes end-

nu et trævindue,¹² og i beskrivelsen 1862 angives vinduernes antal til 4½ fag, af træ; samme år indsattes den første spidsbuede jernramme i koret.⁵ 1870 fulgte fire, der vistnok er identiske med de stadig eksisterende i skibets sydside, mens det i nord måske er indsat som følge af synets forslag 1892.¹²

Taget nævnes første gang 1617 og året efter, da der indkøbtes bly og tagsten i Århus;⁶ 1684-85⁷ oplagdes sten på kirke og våbenhus for et større beløb. Bly omtales endnu 1847¹⁰ i anledning af, at et mindre parti var blevet solgt. 1862⁵ ønskedes taget på korets nordside og på våbenhusets østside omlagt og forsynet med sugfjæl.

Opvarmning kom på tale 1893,⁵ da synet foreslog anbragt en kakkelovn øst for indgangsdøren. En kalorifer fra først i 1930'erne blev 1960

Fig. 8. Indre, set mod øst. NE fot. 1983. - *Interior, looking east.*

erstattet af et varmluftsanlæg installeret på våbenhusloftet, og dette afløstes 1984 af elektriske varmelegemer.

Efter restaureringer 1965-66 ved H. P. Nielsen og 1978f. ved H. P. Holm Nielsen står kirken i dag teglhængt med hvidmalede sugfjæl og hvidkalket ude og inde. Gulvene er overalt udført med gule sten på fladen, og i stolestaderne ligger høvlede brædder. Loftet i våbenhuset er rødmalet med grå bjælker. De fladrundbuede vinduer er udvendig falsede med tendens til spidsbue, indvendig smigede. Bortset fra enkelte ældre egespær er tagværkerne af fyr med ét lag hanebånd og krydsafstivning. Indvendige træankre, som Uldall fandt misprydende, og hvoraf de oversavede ender ses i skibets tre fag, ønskedes fjernet 1887;¹² de sidste forsvandt ved restaureringen 1938 (jfr. fig. 25).

Klokken er ophængt under et teglhængt tag i et par skråbåndsafstivede bjælker ud for lem i kirkens vestgavl. Nyt »klokkestillads« nævnes 1863,¹⁰ og en reparation har antagelig fundet sted efter 1929,¹⁸ da klokken faldt ned.

KALKMALERIER

I alle kirkens hvælv er 1901²³ fundet kalkmalede dekorationer af egnens sædvanlige, spinkle art, men kun skibets og vestforlængelsens, dateret 1497-98, har kunnet afdækkes ved restaureringen 1983. Dekorationerne på korets ribber²⁴ og over alteret²² var allerede ved E. Rothes undersøgelse 1902²⁵ i så dårlig stand, at de ikke fandtes bevaringsværdige. Heller ikke de øvrige kalkmalerier forekom imidlertid da egnede til afdækning, men overkalkedes. - I forbindelse

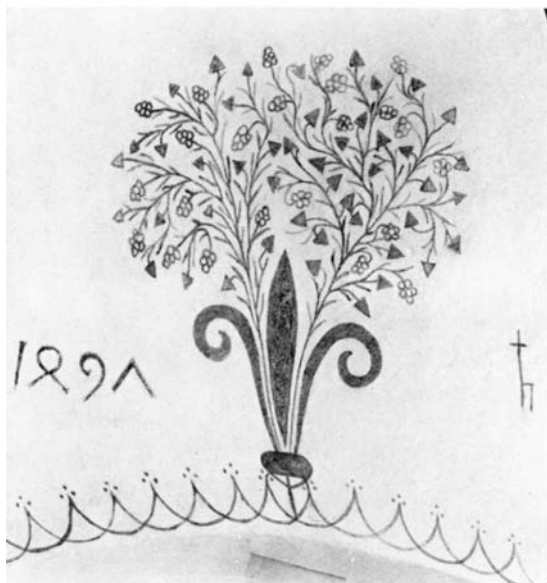

Fig. 9. Kalkmalet dekoration flankeret af årstallet 1497 og malerens bomærke. På østkappen i skibets østligste hvælv (s. 2600). NE fot. 1983. - *Wall-painted decoration made between the year 1491 and the painter's cipher. In east severy of vault furthest to the east in the nave.*

Fig. 10. Kalkmalet indskrift: "ave maria gratia plena", fra 1498, over kvindedøren (s. 2600). NE fot. 1983. - *Wall-painted inscription "ave maria gratia plena", from 1498, above the women's entrance door.*

med 1983-restaureringen er i våbenhuset fundet en kalkmalet mandsfigur fra o. 1600.

De bevarede hvælvdekorationer (jfr. fig. 7-10), der formentlig er udført i to tempi, 1497-98 og nogle år kort herefter (jfr. s. 2596), er antagelig malet af den mand, der har dekoreret kirken i Adslev (Hjlemslev hrd.).

Skibets to østligste hvælv har ensartede dekorationer i de vanlige farver rødbrunt og gråsort. De består af spinkle sparrer med vinkelspids-prik, på alle ribbesider, ledsaget på kapperne af stængler med fembladsblomster, samt over skjold- og gjordbuer af den oftest anvendte bort af krydsende halvbuer med tre prikker over buespidserne. Hvælvtoppen i østfaget er smykket med en lille, rød og grå rose,²⁶ og i østkappen (fig. 9) er malet en lilje med blomstrende grene og trekantblade flankeret af årstallet »1497« og malerens formodede bomærke. I den tilsvarende kappe i det næstøstligste fag ses en lignende, men enklere dekoration. Gjordbuen mellem de to fag har på undersiden en kontureret firkløverbort. - I *skibets 3. fag* fra øst er ribberne afstribet på langs i de to farver rødbrunt og gråsort; i hvælvtoppen er striberne afbrudt og afløst af smal midtstribe med spids. I nordkappen over kvindedøren (fig. 10) er med grå minuskier malet: »ave maria gratia plena« (hild dig Maria, fuld af nåde), og i vest-kappen, med rødt, årstallet »1498«.

Vestforlængelsens hvælv dekoration er af en lidt anden karakter og med lidt andre nuancer i farverne rødbrunt og gråsort end de øvrige (jfr. ovenfor). Ribbernes sparrespids er her forlænget med en streg endende i knop, og sparrerne veksler mellem de to farver.

†O. 1600 er med hastige penselstrøg i rød farve malet en primitiv *mandsfigur* (fig. 11) på *våbenhusets sydvæg*, vest for døren til skibet og 147 cm over nuværende gulv. Han er 73 cm høj, har bredskygget, rundpudlet hat på sit runde hoved og er iført knappet trøje og pludderbukser. I de forenklede, bøjede arme holder han foran sig en lang pind (nøgle?, jfr. s. 2617,¹⁹ pilekvist?). Overkalket 1985.

INVENTAR

Kirken har bevaret meget af sit ældre inventar. Foruden en romansk døbefont og et lille, gotisk krucifiks hovedparten af det øvrige udstyr: fra o. 1600 alterkalk, alterstager og den enkle prædikestol, og fra 1600'ernes første årtier de større, træskårne inventargenstande, i alt væsentligt anskaffet af to successive ejere til gården Kanne, tillige værger for kirken.

Det gælder altertavlen, stolestader, gavle fra $\dagger$ herskabsstole samt epitaf nr. 1, alt sandsynligvis udført i Oluf Olufsens værksted. Det andet epitaf, fra 1641, over den yngste af de to førnævnte kirkeværger, skyldes rimeligvis billedskæreren Peder Jensen Kolding.

Alterbord, 1978, af fyr. $\dagger$ *Alterbord*, formodentlig middelalderligt, muret af sten, $2\frac{1}{2}$ alen langt, $1\frac{1}{4}$ alen bredt og $1\frac{1}{2}$ alen højt, med bordplade af brædder.⁵ 1862 erstattet af en $\dagger$ trækonstruktion, der rykkedes frem i koret, så der skaffedes plads til præstens lænestol.¹²

$\dagger$ *Sidealterbord*, se s. 2595.

$\dagger$ *Alterbordspanel* ønskedes opsat 1612-15.⁶

Alterklæde, 1963, vævet, gyldent stof med applikeret, gyldent Jesumonogram midtpå. $\dagger$ *Alterklæder*. 1734 havde alteret et gammelt, sribet fløjlsforhæng garneret med sølvknipling.⁸ 1862 var det beklædt med bomuldsfløjl påhæftet to sølvplader;³⁰ samme år ønskedes anskaffet et nyt af fløjl.¹² 1882 skulle det erstattes af et af silkefløjl med guldkors.

Altertavlen (fig. 12), fra o. 1610-20, er et snitværksarbejde i eg, sandsynligvis fra Oluf Olufsens værksted i Hedemølle, Fruering sogn (jfr. stolestader og epitaf nr. 1). De samtidige malerier skyldes antagelig Lauritz Andersen Riber.

Det er en firesøjletavle, der i opbygning stort set svarer til Bjeragers (s. 2501), udført af Oluf Olufsen. Midtfeltet flankeres af smallere sidefelter, og det relativt lave topfelt er af samme bredde som midtfeltet. Fodstykket med den fladsnitsornamenterede postamentbjælke harmonerer ikke ganske med tavlens søjleopdeling, idet fremspringene på både fodstykke og bjælke er placeret skævt i forhold til de indre søjler. Endvidere er storstykkets ydersider accentueret ved kraftigere ydersøjler (med beslagværksprydbælter) hvorover forkrøpninger på kronlisten, med tandsnit. De indre og spinklere søjler er foranstillet smalfelter med beslagværk og diamantbosser og har prydbælter med stavudfyldte kannelurer. Det forsænkede midtfelt indrammes af lister med diamantbosser. Sidefelternes slanke arkader har varierende slyngbånd på bueslag og pilastre, i sviklerne treblade. Topstykkets rektangelfelt er indrammet af

tandsnitliste og flankeret af undersætsige, kannelerede pilastre med stort, udbugende kapitæled prydet af roset. Både topfelt og alle tre sæt kartoucheformede vinger har beslagværk samt frugter eller spinkelt løvværk. Storvingernes englehoveder er nyskårne 1938, mens de tilsvarende på fodstykkets fremspring (fig. 14) er oprindelige. Ifølge et ældre fotografi havde tavlen topspir yderst på begge gesimser og på vingerne; 1938 fik de sidstnævnte pyramidespir i stedet for løgkupler som krongesimsens.

Tavlens staffing stammer fra en istandsættelse 1938,²⁷ der også omfattede de oprindelige oliemalerier, på træ, rimeligvis udført af Lauritz Andersen Riber. I midtfeltet (92 × 72 cm) er en fremstilling af Korsfæstelsen, hvor den gråblege Kristus ser ned på den knælende Maria Magdalena, der tager sig til brystet og med den anden hånd griber om korset; ved dettes fod ses en knogle og et kranium. De høje sidefigurer, den bedende Maria og den kvinde-

Fig. 11. Kalkmalet $\dagger$ mandsfigur på våbenhusets syd-væg (s. 2600). JJF fot. 1985. - *Wall-painted figure of man on south wall of the porch.*

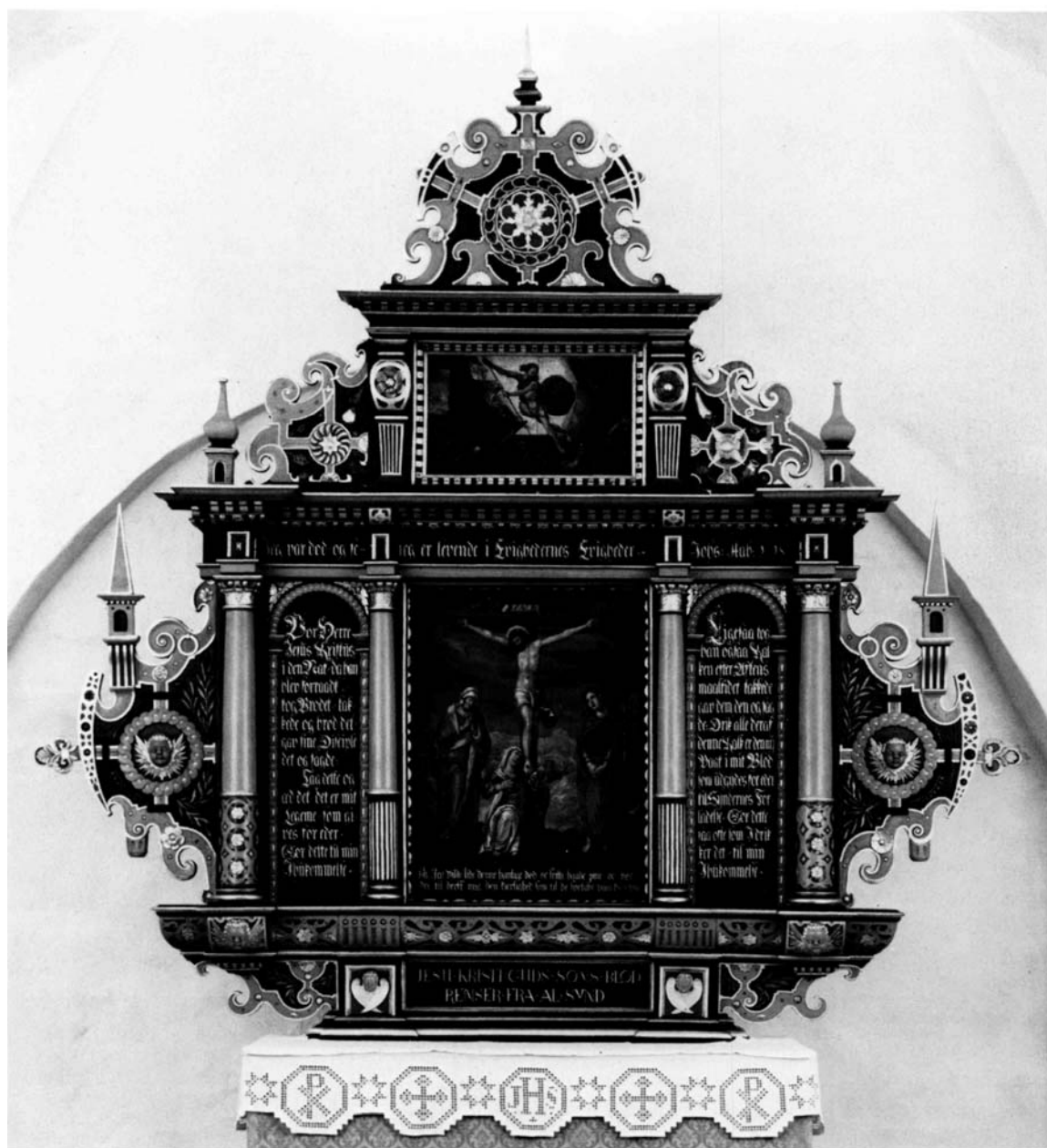

Fig. 12. Altertavle fra o. 1610-20, sandsynligvis udført af Oluf Olufsen, malerierne antagelig af Lauritz Andersen Riber (s. 2601). LL fot. 1981. - Altarpiece c. 1610-20, probably made by Oluf Olufsen, the paintings by Lauritz Andersen Riber.

ligt udseende Johannes, der holder de foldede hænder ned foran sig, svarer i type til personerne på altertavlemaleriet i Hundslund af Lauritz Andersen Riber. I baggrunden anes Jerusalem under en bleggrød himmel strejft af blåsorte skyer. Farverne synes i øvrigt at være overens-

stemmende med Lauritz Andersen's vanlige: rødilla på kvindernes kjoler, Maria Magdalena desuden med gul kappe og hvidt hovedklæde, Maria med grå kappe og Johannes i grøn kjortel under rød kappe. I det sortmalede fodfelt står med gylden fraktur: »At Jeg vilde lide den-

Fig. 13. Opstandelsesmaleri, antagelig af Lauritz Andersen Riber, fra altertavlens topfelt (s. 2603). Povl Jensen fot. 1938. - *Painting of the Resurrection, probably by Lauritz Andersen Riber, from top panel of altarpiece.*

ne hanlige(!) død, oc friste baade pine oc nød, der til dreff mig den kierlighed som til de fortabe(!) vaar hos mig«. ²⁸ I topfeltet er malet en dramatisk Opstandelsesscene (fig. 13), hvis centrale del synes udført efter forlæg af nederlænderen Hendrich Goltzius. ²⁹ Med begge arme strakt skråt frem foran sig støder Kristus sejrsfanen ned i dragen, der med åbent gab hvæser mod ham og med det ene ben griber om en slange. Foran gravens åbentstående låg omgiver røde flammer en skeletagtig dødning, som ser op mod Kristus, der i sin rødilla kappe træder stærkt frem mod den gule himmel. I billedets mørke hjørner de omtumlede soldater.

Altertavlens renæssancestaffering fra 1938 ³⁰ er en delvis rekonstruktion på grundlag af enkelte oprindelige farvespor efterladt på den næsten helt afrensede kridtgrund. De dominerende farver er gråbrunt på søjler, lister, spir og det guldkantede beslagværk, på blå bund. Til detaljer er anvendt blå og grøn lasur på sølv. Der er sort baggrund for delvis nye, gyldne indskrifter. I sidefelterne nadverordene, med

Fig. 14. Detalje fra altertavlen, o. 1610-20 (jfr. fig. 12) (s. 2601). LL fot. 1981. - *Detail from altar-piece, c. 1610-20 (cf. fig. 12).*

Fig. 15. Alterkalk fra o. 1600 (s. 2604). LL fot. 1981. - *Chalice c. 1600.*

fraktur, en genopmaling fra istandsættelsen 1868f.,²² udført af malermester Løgstrup, Odder (jfr. prædikestol). Ved denne lejlighed fik tavlen en overmaling i tre grå nuancer samt blå og guld. - Ved en prøveafdækning 1935 og 1937 fandt man i frisen en gulmalet indskrift: »Anno 1803«, samt rester af en »sen 18. århundredes staffering«: rødbrun bund, med grønt og mønjerødt på snitværket samt en del blå og sort. På englehovedernes tidligere plads var med gult malet »IHS«.

Altersølv. Alterkalk (fig. 15), o. 1600, tidligst omtalt o. 1615.⁶ Den er 19,5 cm høj over seks-tunget fodplade og tilsvarende standkant, der har vandrette profilstave. Fodtungerne er markeret ved graverede konturlinier, og på en af dem er pånippet en støbt krucifiksgruppe, stående på en bjælke hvorunder hængestykke med bladværk. Sekskantede skaftled med profilstave ved overgangen til de forskellige led. Knoppen har på over- og undersiden spidse blade samt herimellem flade rudebosses med graverede konturlinier og versaler: »Jhesvs«. Det glatte bæger med svagt udadbøjet mundings-rand er formodentlig anskaffet før 1716, da kalken ifølge inventariet⁸ rummede mere end én pægl (dvs. ca. $\frac{1}{4}$ liter). Den tilhørende *†disk*,³¹ ligeledes nævnt o. 1615,⁶ blev omstøbt 1844.¹⁰

Disk, oblatæske og vinkande, skænket 1966³² og stemplet »Cohr«.

†Oblatæske, 1862, antagelig ligesom *†alter-kanden* fra 1857¹⁰ af sort porcelæn med guldkors og -kanter. En *†tinflaske*, tidligst nævnt o. 1615,⁶ rummede (1685)⁷ tre potter.

Sygesæt (fig. 16), anskaffet 1871,¹⁰ udført af Carl Frederik Lyster, Århus. Den 10 cm høje kalk har profileret fod, trinde skaftled og glat knop. Det halvkugleformede bæger, med kraftig mundingsrand, har på siden graveret latinsk kors. Under den oplukkelige fodplade, der åbner for et lille, forgyldt oblatgemme, ses tre stempler: guldsmedens (Bøje II, 1982, nr. 6085-88), bystemplet »Aarhus« (versaler i rektangel, Bøje s. 230) og lødighedsmærket »13 $\frac{1}{3}$ L« (Bøje s. 15). Den tilhørende, glatte disk, 5,8 cm i tv., har på randen et graveret cirkelkors.

Fig. 16. Sygesæt fra 1871, udført af C. F. Lyster, Århus (s. 2604). NE fot. 1981. - *Chalice, with winecup, for the Sick, made 1871 by C. F. Lyster, Århus.*

Fig. 17. Krucifiks fra o. 1450-75 (s. 2606). LL fot. 1981. - *Crucifix c. 1450-75*.

Vinbeholderen, beregnet til anbringelse i bægeret, er pæreformet, med hvælvet låg hvorpå kors, i alt 8 cm høj. Under bunden mester-stempel og lødighedsmærke som sygekalkens. †*Sygesæt*. 1683/84 nævnes en »liden brøstfældig kalk og disk at besøge de syge med«. Det følgende år reparerede en guldsmed det brækkede og ubrugelige sæt.⁷

†*Alterbøger*. O. 1615⁶ ejede kirken en bibel, en gammel salmebog og en gradual.

†*Messehagler*. O. 1615⁶ omtales en hagel af grønt fløj, muligvis den, der 1663 blev solgt til Tulstrup kirke for 3 mk. (s. 2371). 1681-83⁷ blev hagelen i inventariet beskrevet som værende af rødt fløj med guldgalon, 1716 af rødt, blommet fløj og 1734 som gammel, af fløj, garneret med guldknipling.⁸ 1844 blev anskaffet en ny »med snore«. 1873 betaltes syløn for en hagel, antagelig af rødt fløj med guldgalon.¹⁰

Alterstager (fig. 18), o. 1600, tidligst nævnt o. 1615,⁶ af lyst messing, 30,5 cm høje. Over en flad fodplade har foden tre vulstled og skaft bestående af baluster- og ægled på hver side af fladtrykt kugle mellem indknebne led. Lyse-skålen har to karnisformede led. Den forholdsvis høje (11 cm) messinglysetorn er fæstnet til en skive over cylinderled.³³

Syvarmet »Titusstage«, nyere, på ottekantet, guirlandesmykket fod.

Alterskranke, 1961, af lyst egetræ, tresidet, udført efter tegning af arkitekt H. P. Nielsen. Den tidligere skranke, fra 1862,¹² med drejede, egetræsmaled balustre, var opstillet i bue foran alteret. Nu på loftet. 1814 karakteriseredes knæfaldet som alt for kort, smalt og løst.²⁰

Døbefont (fig. 19), romansk, af rødlig granit, foden lidt lysere end kummen, der måler 73 cm i tv. og i bunden har en 2 cm. s fordybning, 18 cm i tv. I de væsentlige træk svarer fonten

Fig. 18. Alterstage fra o. 1600 (s. 2605). LL fot. 1981. - *Altar-candlestick c. 1600*.

til den i Tiset (s. 2244), kummen er dog halvkugleformet, men har næsten samme bånddekoration ved munden og midtpå. En lille rundstav danner overgang til det korte skaft, der, ret usædvanligt, er forsænket i foden. Denne har form som et omvendt terningkapitel, med øvre rundstave og indristede linier, der dels markerer hjørnerne, dels ledsager sidernes skjoldbuefelter. Under hvert af disse et indristet Georgskors (det ene dog stærkt forvitret). Et skår nær mundingsranden samt et afslået stykke på foden er istandsat 1983 af billedhugger Tycho Clemmensen. - Endnu 1871 var fonten ifølge Uldall overmalet, antagelig med den sorte farve, der endnu ses spor af, men som ønskedes afrenset 1882.⁵ 1862¹² skulle den flyttes »op« i koret, 1914⁵ til korbuen. Siden 1961 i skibets nordøstre hjørne.

Dåbsfad, 1865, af messing, 60,5 cm i tv., glat, med ombukket rand. Samme år¹⁰ solgtes det gamle † *messingfad*, tidligst nævnt 1681/82.⁷

Fig. 19. Romansk døbefont (s. 2605). LL fot. 1981. - *Romanesque baptismal font*.

Fig. 20. Prædikestol fra o. 1600 (s. 2607). LL fot. 1981. - *Pulpit c.1600*.

Dåbskande, købt 1865, året efter at man havde ønsket anskaffet en kande fra København, »såsnart den fjendtlige occupation ophører«.⁵ Af tin, 22,5 cm høj, den almindelige, slanke type med højt optrukket bøjlehanke, bred tud og hvælvet låg med lille, støbt kors (jfr. bl.a. Bjerager s. 2506).

Krucifiks (fig. 17), o. 1450-75, efter størrelsen, 36,5 cm højt, formodentlig oprindelig et processionskrucifiks. Figuren, der af type svarer til Skejby (s. 1376), hænger i næsten vandret strakte arme, med helt åbne håndflader og med hovedet dybt mellem skuldrene. Øjnene er lukkede, og håret falder i lokker, dels ned foran højre skulder, dels ned bag venstre. Turbanagtig tornekrone. Lille sidevunde mellem de markerede ribben. Det smalle lændeklæde har kort midt- og sidesnip. Benene er bøjede og de store fødder overlagte. Det glatte korstræ, af eg, 73 cm højt, har kvadratiske korsarmsender, den nedre endende i forholdsvis stor tap.

Fig. 21-22. Gavle fra t̃hershabsstole fra 1625 (s. 2608). NE fot. 1983. - *Bench-ends from t̃hpews reserved for the gentry, from 1625.*

Stafferingen, der antagelig stammer fra en restaurering 1938,³⁴ omfatter en grålig karnation på figuren, der har mørkebrunt hår og skæg, grøn tornekrone, røde blodspor ved naglegab og sidevunde samt gyldent lændeklæde. Korstræet er brunt med gyldne kanter; foroven hvidmalede versaler »INRI«. Ophængt over korbuen.

Prædikestol (fig. 20), o. 1600, bestående af tre fag adskilt af riflede pilastre på hjørnerne, der har fremspring foran frise og postament. Frisens forsænkede, listeindrammede smalfelter er nu dækket af glatte plader, i postamentfelterne spor efter reliefskårne versalindskrifter. I de ret brede storfelter er arkader båret af riflede pilastre med profilkapitæler, bueslaget ledsaget af tandsnit. I sviklerne er anbragt kraftige halvkugler. Under stolens hjørner ses drejede, fladtrykte hængeskugler (to fornyet), hvorimellem beslagværkshængestykker med rosetter. - En ny opgang fra 1966 har afløst en trappe fra o. 1865,¹² dog er bevaret de gamle trappevanger prydet med tandsnit.³⁵ 1938 blev prædikestolen istandsat sammen med altertavlen.²⁷ 1966 fik stolen en ny staffing overvejende med brune og okker farver samt gyldne versalindskrifter,

fra Hebr. 10,23, på sort bund. En tidligere hvid overmaling, med marmorering i arkadefelterne og lidt forgyldning, var udført af malermester Løgstrup,¹⁰ hvis signatur, »J. C. L. 1869« ses på et fremspring. En underliggende empiremaling var samtidig med altertavlens, fra 1803.³⁶

Stolestader, fra 1625, af eg, sandsynligvis udført af Oluf Olufsen (jfr. altertavle og epitaf nr. 1); nyere væggavle og ryglæn af fyr.

De plane gavle³⁷ har foroven en fladsnitsfrise med varierende beslagværk med firblade og hvirvelrosetter mellem tandsnitlister. De tresidede topstykker, med tandsnit, flankeres og krones af retkantede topspir, der dels er prydet med bladstave, dels med slyngbånd. Indgangs-panelerne har rektangulære fyldinger i profileret rammeværk og med beslagværksfrise med prismestave og rosetter.

De fire rigere dekorerede, østligste gavle tilhører t̃hershabsstole for gården Kannes ejere. På de to kvindestole i nord har gavlene lodrette

Fig. 23. Pengeblok 1764 (s. 2608). NE fot. 1983. - *Alms box 1764.*

Fig. 24. Epitaf nr. 1 over ridefoged på Åkær Mickel Pedersen til Kanne, †1616(?), og hustru Karen Lavritsdatter (s. 2609). NE fot. 1983. - *Sepulchral tablet no. 1 for the bailiff of Åkær Mickel Pedersen of Kanne, †1616(?) and his wife Karen Lavritsdatter.*

bånd med beslagværk samt forsænket felt hvori tavle med rulleværk foroven og frugter forneden. I tavlen reliefskårne versaler, henholdsvis (østligst): »Karen Niels Dater Ano 1625« (fig. 21) og »Karen Lavris Dater Aarhvs«. De respektive ægtefællers gavle i syd har slyngbånd langs de tre sider samt foroven et rektangulært felt over skårne bladstave og halvrosen og med indskrift for: »Iakop Ienssen Wedel Anno 1625« (jfr. epitaf nr. 2 og gravsten nr. 2) og »Mekel Pedersen Skrifver« (fig. 22) (jfr. epitaf nr. 1 og gravsten nr. 1). - Herskabsstolene var oprindeligt lukkede, dvs. med døre, og paneler svarende til stoleværket og hævet ½ alen over gulvet.²² Dele af dem blev i 1860'erne anvendt til †degnestol³⁸ (jfr. nedenfor).

Stoleværkets ryglæn, med rektangulære fyldinger, og væggavle, med indskåret kvartrosen foroven, stammer fra 1865, da alle stolegavle

tillige afkortedes med ¾ alen i højden.²² Det tidligere †stoleværk, der 1862⁵ omfattede 18 mandsstole og 16 fruentimmerstole, havde ingen døre, bortset fra de ovenfor nævnte †hershabsstole. Kun mandsstolene havde en »træ-stang«²² til ryglæn, skønt man allerede 1814²⁰ havde ønsket rygstød til fruentimmerstolene. - 1907 fik alle ryglæn en behageligere hældning, og en egetræsmaaling opfriskedes.²² Stoleværket er nu grønmalet i to nuancer, med lysbrun bund for gråhvide ornamenten; indskrifterne gyldne på grøn bund.

†Skriftestol blev udført 1612-15.⁶ 1850 ønskedes den omlavet.¹² 1862 fjernedes den fra sin plads ved korets nordside, tæt ved alteret (jfr. †alterbord), og en lænestol til præsten foresloges anskaffet.⁵ †Degnestol, krævedes fornyet 1860;¹² dele af †hershabsstolene anvendtes hertil.

Pengeblok (fig. 23) 1764, af træ, 61 cm høj, rektantet, men med små affasninger på de forreste hjørner. Foroven jernbundet med vandret anbragte, pånaglede jernbånd, prydet med siksaklinier, hvoraf de to med hængsler til en lille, jernbunden låge. Det ligeledes jernbundne låg har ophøjet, sekskantet felt hvori pengeslidse. På blokkens forside er i fladsnit udskåret et blad og herover »Anno 1764«. I feltet ovenover er skåret et vanskeligt tydbart spejlmonogram, hvori synes at indgå et O, R og S. Grønmalet med gyldent årstal. 1910 flyttet fra korets sydside til en stolegavl i nord over for skibets syd-indgang.²²

Orgel, af standardtype, bygget 1966 af Brdr. Bruhn, Årlev. Pedal tilbygget 1970. Seks stemmer, ét manual og pedal. Disposition: Manual: Gedakt 8', Principal 4', Rørfløjte 4', Blokløjte 2', Mixtur II-III. Pedal: Subbas 16'. I kirkens vestende. †Orgel, med fem stemmer, bygget 1923 af A. C. Zachariasen, Århus. Pneumatisk aktion, keglevindlade.³⁹

Salmenummertavler, fra 1960'erne, med op-hængningstal af metal. På loftet ligger en ældre tavle, beregnet til indskudstalbrikker, muligvis en af de to tavler, der ønskedes anskaffet 1891.⁵

Lysekroner, tre nyere, ens, niarmede, med flakt ørn som topfigur. Ophængt i skibet ved

Fig. 25. Indre, set mod øst. Ældre fotografi fra Boserups samling i Nationalmuseet. - Interior, looking east.

restaureringen i 1960'erne, stammende fra en anden kirke.⁴⁰ Tidligere fandtes tre mindre, seksarmede kroner, leveret 1933 af G. Erstad-Pedersen, Århus (egen model nr. 10).⁴¹

Oldermands stok, med skåret årstal 1834, af træ, 127 cm lang, i kvadratisk tværsnit 2,5 cm og med affaset håndtag. Alle fire sider har indskårne forbogstaver (versaler eller store skriftsbogstaver) mellem tværstreger, for medlemmer af bylavet.⁴² Bogstaverne på to af de modstående sider er desuden vandret afgrænset ved konturlinier. De noget grovere initialer fjernest fra håndtaget antagelig yngst. Stokken ferniseret. - Bylavets sidste oldermann, L. M. Pedersen (LMP), der havde opbevaret »oldkjæppen«, fik stokken ophængt i kirken,⁴³ på skibets nordvæg, vest for våbenhusdøren.

Klokke, »støbt aar 1929 af M. & O. Ohlsson i Ystad«. Indskrift med reliefversaler på korpus; om halsen en versificeret indskrift mellem spinkle palmetborter. 65 cm i tv. Ophængt

på skibets vestgavl under lille halvtæg. †*Klokker*. Ved klokkeskatten 1529 afleveredes en klokke, der med al jernfang (ophæng) vejede 1 skippund og 1 lispund.⁴⁴ 1615⁶ anskaffedes en lænke til klokken. Også i inventarierne fra og med 1681/82⁷ omtales kun én klokke. 1741 havde den afvigte vinter på grund af hård frost faet en lille »rift«, som patronen, løjtnant Rantzaу, havde lovet »at skaffe i stand«. 1790 klagede man over, at kirkeejeren, Christen Lanng til Rantzausgave, ikke ville lade klokken omstøbe.⁸ 1857⁵ betaltes 92 rdl. 5 mk. 12 sk. for omstøbning af klokken, der bar indskriften: »Omstøbt 1858 af Frich i Aarhus«.

GRAVMINDER

Epitafier. 1) (Fig. 24, 26-28), o. 1610-16. Snitværksarbejde med portrætmaleri af ridefoged på Åkær Mickel Pedersen til Kanne, død 1616(?), og hustru Karen Lavritsdatter (jfr.

Fig. 26. Maleri fra epitaf nr. 1 (jfr. fig. 24), antagelig udført af Lauritz Andersen Riber, med ægteparret knælende under allegoriske scener fra det gamle og ny testamente (s. 2611). NE fot. 1983. - *Painting from sepulchral tablet no. 1 (cf. fig. 24), probably made by Lauritz Andersen Riber, with the deceased couple kneeling under allegorical scenes from the Old and New Testaments.*

gravsten nr. 1 og (†)herskabsstole). Skæringen er sandsynligvis ligesom altertavlen udført af Oluf Olufsen og malerierne af Lauritz Andersen Riber, der jævnligt samarbejdede, bl.a. på et beslægtet epitaf i Århus Vor Frue (nr. 1, s. 119lff.).

Det lille, velskårne epitaf, af eg, har næsten kvadratisk storfelt⁴⁵ (80×70 cm), på de tre sider indrammet af kvartrundstav med bladornamenter. De flankerende rammestykker er smykket med skellagte skiver trukket på snor. Her foran står korintiske søjler, hvis prydbælter har beslagværk med akantusblade. Også de kvartrunde gesims- og postamentbjælker er smykket med beslagværk, nærbeslægtet med

ovennævnte epitafs. Af andre fællestræk kan nævnes de kartoucheformede storvinger samt top- og hængestykke, det sidstnævnte afsluttet af diademhoved og flankeret af brede englehoveder (fig. 28). Storvingernes cirkulære midtfelt, indrammet af slyngbånd, har mistet deres påsatte englehoved. Løvemaskerne på knægtene er af værkstedets sædvanlige, fantasifulde art (jfr. bl.a. Bjerager s. 2506).

Epitafiet har 1967 gennemgået en restaurering⁴⁶ ved Georg N. Kristiansen, hvorunder der fjernedes en overmaling fra slutningen af forrige århundrede udført af malermester Bruun, Odder. Snitværkets ret velbevarede, oprindelige staffering, på olieret kridtgrund, består

af en svag, gulbrun baggrund for vinger og topstykkets beslagværk, der er gråbrunt og kontureret med hvidt samt forgyldning på den yderste, skårne kant. En del guld findes på profiler, løvehoveder etc, desuden rød og grøn lasur, på sølv, på frugter og blade; søjleskafterne er hvidgrå med gulbrun marmorering. Hængestykkets forgyldte frakturindskrift på sort bund er delvis opmalet: »Vnder denne Sten(!) huiller sig Mickel pedersen oc hans kiere Hustru Karen Laurizdatter som bode oc døde i kanne. Gud giffue dennem med alle tro christne en ærefuld opstandelse«.

De to *malerier*, i olie på tynd kridtgrund på træ, er rimeligvis udført af Lauritz Andersen Riber, en i hele Jylland efterspurgt maler.⁴⁷ Til storfeltet (fig. 26) er valgt ganske samme motiv som på det ovenfor nævnte portrætmaleri i Århus Vor Frue. Foran en tresidet, grå, kvadersat mur og på et rødtavlet gulv nederst i feltet knæler ægteparret bedende under den Korsfæstede og bevidner herved deres tro på Frelseren. Begge har pibede kraver over sorte klædninger, hans gennemknappet foran og under en kort kappe, hun i kort liv og hvidt forklæde under stor kappe. Konehue og lin er hvide. Det religiøse motiv ovenover er rimeligvis udført efter et tysk forlæg med udgangspunkt i Lucas Cranachs Luther-påvirkede malerier. I et bakket landskab med Jerusalem i baggrunden er omkring den Korsfæstede grupperet personer og scener, der skal demonstrere de protestantiske hovedtanker om Loven og Nåden. Rundtom er anbragt i alt otte sorte tavler, i rød ramme, med gulmalede frakturindskrifter, der forklarer de enkelte scener.

Ved korsets fod har en brun farvereparation erstattet den oprindelige fremstilling af en høne med sine kyllinger. På tavlen nedenunder står et citat refererende til Jerusalem: »Hvor ofte vilde ieg forsamlet dine børn, ligervis som en Høne sine Kyllinger. Math. 23,37«. I billedets højre side ses personer fra det gamle testamente. Forrest knæler kong David, med harpen ved sin fod, holdende en tavle med: »Herre oplad mine Læber, saa skal min Mund kundgiøre din pris. Psal. 51,17«. Bagved står Moses, repræ-

Fig. 27. Maleri af Opstandelsen, antagelig af Lauritz Andersen Riber, fra epitaf nr. 1, jfr. fig. 24 (s. 2612). NE fot. 1983. - *Painting of the Resurrection, presumably by Lauritz Andersen Riber, from sepulchral tablet no. 1.*

senterende Loven, med tavlerne liggende foran sig. Med sin stav peger han mod Kristus og sceneriet i baggrunden med kobberslangen i ørkenen.⁴⁸ På tavlen under hans fødder: »Moses gjorde en kaaber - slange oc satte den paa en stage. 4. Mos. 21,9«. I billedets venstre side repræsenterer fra det ny testamente; forrest den knælende Paulus med sværd⁴⁹ og tavle, hvorpå: »Jeg agtede mig icke at vide noget iblandt Eder uden Jesus Christus oc ham korsfæstet. 1. Cor.

Fig. 28. Detalje fra epitaf nr. 1, jfr. fig. 24 (s. 2610). NE fot. 1983. - *Detail from sepulchral tablet no. 1.*

Fig. 29. Dydefiguren "Troen" fra epitaf nr. 2, jfr. fig.31 (s. 2614). NE fot. 1983. - The Virtue "Faith" from sepulchral tablet no. 2 (cf. fig. 31).

Fig. 30. Løvehoved på konsol på epitaf nr. 2, jfr. fig.31 (s. 2614). NE fot. 1983. - Lion's head on the console of sepulchral tablet no. 2 (cf. fig. 31).

2,2«. Bagved står Johannes Døberen, som formidleren mellem det gamle og det ny testamente, med slangeomvundet korsstav og pegende på Kristus. På tavlen herunder: »See det Guds Lam som bar Verdens Synder. Iohan. 1,29«. Over den hvidblege Kristus breder en brunmalet ørn sine vinger ud bagved en langstrakt tavle, der ligesom de to sløjfeophængte tavler under korsarmene bærer ulæselige indskrifter. Disse kan formodentlig rekonstrueres efter det tilsvarende maleri i Århus Vor Frue. Under ørnen: [Ligesom ørnen fører sine vinger ud og svæver over dem, så måtte han udbrede sine vinger. Deuterom 32 (5. mosebog 32,11)]. På de grønne bakketoppe på hver side af Kristus ses en fugl, begge symboler for opstandelsen. Til venstre pelikanen, der nærer ungerne med sit hjerteblod, på tavlen udfor kommenteret: [»Jeg er bleven som en pelikan udi ørkenen. Sal. 102,7]. Til højre fugl Fønix, der flyver op, genfødt af asken; på tavlen her udfor: [Hun dør sig, at hun leve kan, opkommer igen, jeg siger sand].

Topstykkets cirkulære maleri af Opstandelsen (fig. 27) er udført efter et forlæg, der jævnligt er anvendt af Lauritz Andersen.⁵⁰ Kristus, med rød lilla kappe, ses som den sejrende over død og djævel, i røde flammer, på en baggrund af et stærkt, gult lys og med en gul stråleglorie om hovedet.

Ved restaureringen 1967 gennemgik malerierne en omfattende retouchering på grund af den dårlige bevaringstilstand, som allerede var søgt udbedret ved forrige istandsættelse. De oprindelige indskrifter blev afdækket og suppleret, bortset fra dem på de tre øvre tavler, hvor der nu blot ses enkelte bogstaver. Epitafiets oprindelige plads var formodentlig på korets nordvæg,²² nu ophængt på tårnets nordvæg.

2) (Fig. 29-31), billedskærerarbejde, med skåret årstal 1641, fra Peder Jensen Koldings værksted,⁵¹ over Jacob Jensøn, ridefoged over »skanderborig løn(!), som bode og døde i Canne«, 16. nov. 1661, og hans hustruer Karen Nielsdatter og Gertrud Nielsdatter. Med den første salige hustru levede han 21 år og fik med

Fig. 31. Epitaf nr. 2, fra 1641, tilskrevet Peder Jensen Kolding, over ridefoged Jacob Jensen og hustruer (s. 2612). NE fot. 1983. - Sepulchral tablet no.2, 1641, ascribed to Peder Jensen Kolding, for the bailiff Jakob Jensen and his wives.

hende fem sønner og to døtre, med den anden 22 år, »... og ere alle hensofuede i Herren ...«. Det store, velskårne epitaf,⁵² af eg, er nært beslægtet med samme mesters altertavle fra 1640 i Odder (s. 2536). Ligesom denne har epitafiet en arkitektonisk opbygning med korintiske søjler flankerende storfeltet, lille topstykke med buet gavl, men begge sæt vinger opløst i bruskbarokke komponenter. Storstykkets æggestavindrammede ovalfelt har som epitaf nr. 1 i Skanderup (Hjelmlev hrd.) rummet et nu forsvundet maleri. Der indgår et stort antal figurer i udsmykningen, alle velkendte fra det

Fig. 32. Gravsten nr. 1 over ridefoged på Åkær Mickel Pedersen til Kanne, †1616(?), og hustru Karen Lavritsdatter (s. 2615). NE fot. 1983. - *Tombstone no. 1 for the bailiff Mickel Pedersen of Kanne, †1616(?), and his wife Karen Lavritsdatter.*

produktive værksteds øvrige arbejder. Som vanligt er evangelisterne hovedfigurer; Lukas, med oxen ved fødderne, og Johannes, med ørnen, står som frifigurer foran søjlerne, Mattæus og Markus med deres tegn sidder på krongesimsen. I storvingernes barokkartoucher står to dyder, henholdsvis Troen (fig. 29) og Håbet, med anker. I storfeltets nedre svikler sidder Retfærd, med sværd og vægt, og Kærlighed, med et barn. I de øvre svikler de næsten nøgne syndefaldsfigurer, Adam og Eva, der rækker æblet frem. Storvingerne løber ud i kvindefigurer med havfruehaler. Topfiguren, den opstandne Kristus, med korsstav, flankeres af let draperede putti med henholdsvis stage med eddikesvamp og spyd; tre andre putti, de to med basuner, støtter hængestykkets tre barokke skjolde. Disse bærer de afdødes reliefskårne initialer og mærker, i midten »I I S W« (Jacob Jensen Wedel, jfr. (†)herskabsstole) omkring en hånd, der holder kvist med agern og egeblad; til siderne hustruernes, »K N D« (Karen Nielsdatter) over korslagte knogler med kranium, hvorfra vokser blomster, og »G N D« (Gertrud Nielsdatter) over hestesko bærende vinget timeglas hvorpå flammende lampe. I den nedre barokkartouche er i relief skåret årstallet »1641«. Under den fladsnitprydede postamentbjælke er hængekonssoller med fantasimasker og løvehoved (fig. 30).

Efter restaurering 1973 ved Georg N. Kristiansen står epitafiet nu i hovedsagen med sin oprindelige staffing på snitværket. Af malerier er kun topfeltets bevaret. Det er en fremstilling af Korsfæstelsen, 93 × 70 cm, på træ, hvis brunlige Kristusskikkelse som forlæg har et kobberstik af R. Sadeler efter Joos van Winghe, mens sidefigurerne, i brunlige og rødilla klædninger, er efter Zacharias Dolendos stik efter Karel van Mander.⁵³ Midtfeltets store oval har oprindelig indrammet et maleri, på træ, af de i gravskriften omtalte personer. På grund af maleriets »stærkt ramponerede tilstand« blev det imidlertid ikke »genfremkaldt«,²² men derimod (af) »vasket«⁵⁴ ved den restaurering, der 1874 blev foretaget på sogneboernes bekostning.⁵⁵ I stedet maledes en gentagelse af ind-

Fig. 33. Gravsten nr. 2, o. 1625, over tre børn sandsynligvis af ridefoged Jacob Jensen til Kanne og hans første hustru Karen Nielsdatter (s. 2616). NE fot. 1983. - *Tombstone no.2, c. 1625, for three children supposedly of the bailiff Jakob Jensen of Kanne and his first wife Karen Nielsdatter.*

skriften fra fodfeltet. Ved restaureringen 1973 fik ovalfeltet en gråsort marmorering.

Fodfeltets indskrift, resumeret i indledningen, er skrevet med lysgul fraktur på sort bund på et fyrretræsbræt anbragt oven på det egentlige fodfelt. Denne indskrift er ifølge restauratoren tilsyneladende en (delvis) gentagelse af en underliggende, oprindelig indskrift.⁵⁶

Epitafiets oprindelige, udbedrede staffering,⁵⁷ på en rødbrun understrygning, består af en mørkebrun baggrund for en del forgyldning på fladsnit, lister og ornamentdetaljer. Figurerne, der har legemsfarve, bærer gyldne kapper eller draperier og brogede dragter, især mørkegrønne og rødilla. Hængestykkets skjolde har rød eller gråblå bund for gyldne bogstaver og grønne ornamenter. - Ophængt på nordvæggen i skibets østligste fag.

Gravsten. 1) (Fig. 32), o. 1616,⁵⁸ figursten over Mickel Pedersen, [ridefoged på] Aakier, †10(?) okt. [1616], og hustru Karen La[v]ri[ts-d]ater,⁵⁷ død? (jfr. epitaf nr. 1).

Stærkt nedslidt sten af gråblå kalksten, 209 × 119 × 11 cm, med rester af reliefversaler fra gravskriften i fodfeltet og på rammen, der har citat fra Jobs bog 19,25-26. I hjørnerne perlestavsindrammede evangelistmedaljoner, hvoraf nu kun Johannesørnen er skelnelig. Ægteparret står på et skråt gulv under en trekløver-formet tvillingbue båret af småkonsoller ved siderne og midtpå af et helt udslidt englehoved. Manden har spidst fuldskæg over rund krave, knappet trøje med smalt bælte, knæbukser samt lidt over knælang kappe. Hænderne holdes foldet foran brystet. Samme stilling indtager hustruen, der bærer konehue, rund krave, spidst liv og »plisseret« kappe. Stenen, der formentlig er udført i et Århus-værksted,⁵⁹ er lappet med cement, dels ved en revne tværs over figurenes ben, dels i venstre hjørne.

Opstillet i våbenhuset, ved vestvæggen, tidligere i skibets midtgang,²² men formodentlig oprindelig under familiens epitaf ved korets nordvæg.

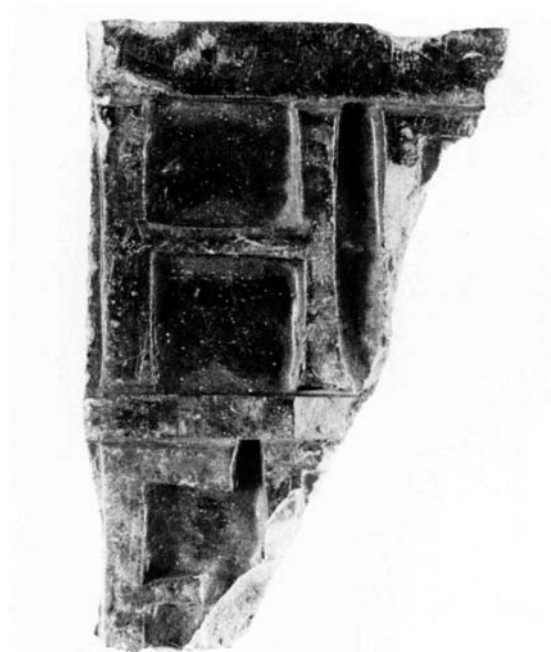

Fig. 34. Fragment af *gravflise, fra o. 1600, med del af indskrift (s. 2616). Nu i Nationalmuseet. Fot. i NM. - *Fragment of sepulchral slab, from c. 1600, with part of inscription; now in the National Museum.*

2) (Fig. 33), o. 1625, over tre børn, sandsynligvis af ridefoged Jacob Jensen til Kanne og hans første hustru (jfr. epitaf nr. 2). Af den nedslidte indskrift kan kun læses enkelte navne og til dels alderen: Ebbe Jacobse[n], død i december år ?, pigen ... [Ja]cobsdater, død to år gl., og en dreng, død i maj, halvjerde år gl.

Lysgrå kalksten, 93 × 130 cm, med ret bred ramme prydet af velhugget slyngbånd, i hjørnerne og midtpå afbrudt af roset; mod indersiden er den profileret og ledsaget af tungebort. På stenens øvre halvdel ses en relieffremstilling af de tre børn, drengene let vendt mod pigen i midten, alle bedende med sammenlagte hænder. Pigen har tilsyneladende tunget pandebånd og håret lagt i en fletning om hovedet. Kraven er rund, det spidse liv har opstående kant ved ærmegabene. Drengene har pandelok, rund, pibekrave og kort, knappet trøje med smalt bælte samt bredbræmmet kappe. I skriftfeltet nedenunder rester af relieffersaler. I våbenhuset, oprindelig i skibets midtgang.²²

Ved restaureringen 1966 fandtes i koret en *tbegravelse*, hvis kister var fjernet. Stykker af den tømrede ramme var på plads, men kammeret undersøgtes ikke nærmere.⁶⁰ Det så ud til, at den tilmurede ventilationsåbning, som iagttages på bygningens sydside, har haft forbindelse med rummet.

Brudstykke af *gulvflise (fig. 35) fra o. 1600 og nøje svarende til eksemplarer fra f.eks. Åby (s. 1449) og Mårslet (s. 2278), er 1982⁶¹ fundet ved begravelsen i koret. Flisen, hvis sidelængde har været ca. 17 cm, er 2,5 cm tyk og med grøn glasur dekoreret med dobbeltlille i kantstillet kvadrat og bladmotiver i hjørnerne.

Brudstykke af *gravflise (fig. 34), fra o. 1600, af rødbrændt ler, med grøn blyglasur på oversiden, 10,1 cm lang, 6,7 cm bred og 2,3 cm tyk. På oversiden rester af to rækker bogstaver afgrænset af glatte bånd, relieffersaler: H ? / F (eller E), formentlig fra en indskrift på en grav-ramme. Fundet 1959⁶² ved udgravning til varmekanal tæt ved skibets norddør.

KILDER OG HENVISNINGER

LA Vib. *Præstearkiv*: Kirkegsk. 1838-77 (C KRB 219). - Synsprot. 1862-1925 (C 378. 10). - *Ved embedet*: Liber daticus ca. 1872-1911. - Synsprot. 1926 ff. - Se i øvrigt fortegnelse over arkivalier vedr. kirkerne i Århus amt i almindelighed s. 37-39 samt forkortelser s. 42-44 og s. 1650-51.

NM. 2. *afd.*: Håndskrift: F. Uldall: Om de danske Landsbykirker I, 1871 og 1894, s. 318. - Indberetninger ved C. M. Smidt 1914 (†sidealter), Povl Jensen 1935 (forundersøgelse af inventar), Georg N. Kristiansen 1945, 1947, 1963, 1968 (epitafier), Mogens Vedsø og Hans Stiesdal 1978 (iagttagelser under restaurering), Jens-Jørgen Frimand og Vibeke Michelsen 1981 og 1982 (inventar og gravminder), Olaf Hellvik 1984 (kalkmalerier) og Kirsten Trampedach 1985 (†kalkmalet mandfigur). - Udskrifter af de gennemgåede arkivalier findes i NM 2. *afd.* Beskrivelser af kirkegård og bygning ved Kjeld de Fine Licht, kalkmalerier, inventar og gravminder ved Vibeke Michelsen, orgel ved Ole Olesen. Redaktionen afsluttet 1985.

Notebøger. NM 2. *afd.*: C. M. Smidt L, 1914, s. 27-29 (bygning) og CXXIII, u. år (bygning og inventar).

Tegninger og opmålinger: NM 2. *afd.*: Kalke af indskrift på epitaf [1935]. - Plan og snit af kirken samt

forslag til døre ved H. P. Nielsen 1937. - Skitse af korgulv ved H. P. Nielsen 1966. - Plan og snit af kirken ved Jens Hougaard og Jørgen Viemose 1971. *Litteratur*: MeddÅSt. 1967, s. 53-55 (hovedistandsættelse); 1970, s. 88 (orgel); 1973, s. 65 (epitaf); 1974, s. 50 (H. P. Nielsens tegninger overgået til Kgl. Bygningsinsp. Århus); 1978, s. 68 (ligkapel); 1979, s. 50 (udvendig istandsættelse); 1981, s. 116 (indvendig istandsættelse af kor); 1983, s. 119 (kalkmalerier og varmeanlæg).

¹ Kronens Skøder II, 577.

² Dette skøde (af 11. juli 1687) og de senere nævnte ligger i LA Vib. Rantzausegave godsarkiv. Forskellige papirer 1661-1873 (G 331.2).

³Jfr. LA Vib. Århus bispearkiv. Ning hrd. provsti. Astrup-Tulstrup-Hvilsted. Korrespondance 1639-1845 (C 3.635).

⁴ NM. Den kgl. Mønt- og medallesaml. F.P. 3194.

⁵ LA Vib. Kirkens synsprotokol 1862-1925.

⁶ RA. DaKanc. Seks års kirkeresk. 1620 (B 184 e).

⁷ RA. Rtk. Rev.rgsk. Århus stifts kirkeresk. 1680-94.

⁸ LA Vib. Århus bispearkiv. Kirkesyn 1700ff. (C 3.1166ff).

⁹ Note 8; jfr. ØJyHjemst. XIII, 132.

¹⁰ LA Vib. Rgsk. 1838-77.

¹¹ Årstallets jerncifre bevaret ved husets ombygning.

¹² LA Vib. Hads-Ning herreders provsti. Synsprotokol 1842 ff (C 31.1-4).

¹³ ÅrbOldkHist. 1894, s. 305.

¹⁴ Således Frits Uldall 1871 og siden i Traps beskrivelser.

¹⁵ Jfr. Per Aagaard i Solbjerg Nu, nr. 110, marts 1979.

¹⁶ Note 3 og RA. DaKanc. F 17. Jyske registre 1774 8/6n, nr. 152.

¹⁷ 1657 var den søndre side af kirkens østgavl »brøstholden«. ØJyHjemst. XIV, 41.

¹⁸ Synsprotokol 1926 ff.

¹⁹ Fra og med fjerde udgave anfører Trap, at stenen siges at stamme fra den nedbrudte Rindelev kirke i nabosognet Fruering. C. M. Smidt bemærker 1922 i sin rapport til NM 2 om kirketomtens udgravning, at mange ting på egnen knyttes til den forsvundne Rindelev kirke. Således skal i sin tid denne kirkes nøgle have været banket ind i en af loftsbjælkerne i Hvilsted våbenhus. Jfr. Torild, s. 2622.

²⁰ LA Vib. Århus amts nordre provsti. Synsprotokol 1812-26 (C 291.2).

²¹ En tilmuret ventilationsåbning, der aflæses på sydfacaden, skal sikkert sættes i forbindelse med en svær rammebjælke og andre levn af gravrum, som fandtes 1966 ved omlægning af gulvet.

²² Liber daticus.

²³ Korresp. 1901-02, i NM 2. afd.

²⁴ Ifølge mureren var ved korets reparation o. 1980 kun fundet kalkmalerier på ribberne.

²⁵ Den i brev af 8. jan. 1902 omtalte indberetning af E. Rothe mangler.

²⁶ Af type svarende til roserne i bl.a. domkirkens hvælv, jfr. fig. 240, s. 443.

²⁷ Versalindskrift bag på tavlen: »Altertavle og Prædikestol istandsat under Nationalmuseet 1938. Georg N. Kristiansen og Povl Jensen«.

²⁸ Indskriften, der omfatter fejl som »hanlige«, for hånlige, og »fortabe« for fortabte, er med få variationer identisk med en fra o. 1868, malet med gul farve på sort, (indb.).

²⁹ W. L. Strauss ed.: Hendrich Goltzius 1558-1617. The Complete Engravings and Woodcuts 1-2, New York 1977, nr. 28.

³⁰ En beretning om istandsættelsen synes ikke at foreligge, kun prøveundersøgelsens resultater.

³¹ Muligvis solgt 1862, da regnskabet opfører en indtægt på 8 rdl. for gammelt sølv (note 10).

Æsken af forhenværende og nuværende menighedsrådsmedlemmer, kanden af Bella og Anders Aagaard, Vejle.

³³ Muligvis fra en reparation ved Erstad, Århus, 1956. En mindre istandsættelse var 1876 foretaget af gørtler Hald, Århus (note 10).

³⁴ Ved forundersøgelsen 1935 konstateredes kridt grund samt enkelte rester af ældre farver under den sidste overmaling.

³⁵ I gulvet spor efter ottekantet bærestolpe.

³⁶ Jfr. Povl Jensens forundersøgelse 1935.

³⁷ Enkelte gavle ligger nu på loftet sammen med en lille skammel, med tunget sarg.

³⁸ Jfr. fotos 1935 og 1938, i NM 2. afd.

³⁹ Zachariasen: Orgelfortegn. Walther Borner: Erklæring 1. marts 1966, i korrespondancearkivet i NM 2. afd.

Fig. 35. *Brudstykke af gulvflise (s. 2616). I Nationalmuseet. NE fot. 1985. - * Fragment of floor tile.

⁴⁰ MeddÅSt. 1967, s. 55.

⁴¹ Venligst oplyst af gørtlerfirmaet.

⁴² Vedr. oldermænd og hans funktion, se Aug. F. Schmidt: Oldermænd og Bystævne, 1945, og Holger Rasmussen: Dansk bondekultur før 1900. Vejleder til Nationalmuseets bondesamling, 1979, s. 51-54, og samme: Landsbyliv, 1963, s. 10f. - En »taljestok« fra Oldrup i Hundslund sogn findes nu i Odder museum.

⁴³ Jfr. R. B. T. Baden, i ØJyHjemst. 1959, s. 100.

⁴⁴ RA. Rgsk. indtil 1559. Reg. 108 A. Liste over indkrævede klokker 1528/29.

⁴⁵ Savet ud af én, 3 cm tyk plade, skrubhøvlet på bagsiden, forsiden glathøvlet. Epitafiets restaurator har i skæringen sporet træk, der synes at vise påvirkning fra Mikkel van Groningen.

⁴⁶ Det oprindelige topspir, der var forsvundet, er erstattet af ét andetsteds fra.

⁴⁷ Se bl.a. Otto Norn: Ripensiske Patricieres Epitafieportrætter fra Renæssancetiden, i Festskrift til Astrid Friis, 1963.

⁴⁸ Jfr. tilsvarende motiv på (†)altertavlen i Ribe domkirke af samme maler (DK. Ribe, s. 410 og fig. 258).

⁴⁹ Sværdheftet er blevet forvansket ved opmalingen. 50 Antagelig efter Wierix (2263-A290). Se i øvrigt Århus domkirke, epitaf nr. 6, s. 678ff, Århus Vor Frue epitaf nr. 1, s. 1194, og Torrild altertavle.

⁵¹ Jfr. Helge Jacobsen: Østjysk Barok, Odder 1974.

⁵² Det måler 332 cm til overkant af topstykkets konsol, uden Kristusfiguren.

⁵³ Christie: Ikonografi II, 127, fig. 258 og s. 130, fig. 264.

⁵⁴ 1873 fik P. Fisker betaling for at vaske et skilderi (note 10).

⁵⁵ Ifølge indskrift i fodfeltet (indb. 1935 og 1945). Indskriften har formodentlig efter udførelsen krævet en rettelse, måske efter ridefogedens død 1661? - Vedr. Gertrud Nielsdatter, se ÅrbÅrhSt. 1937, s. 100, nr.46l.

⁵⁷ Den oprindelige forgyldning synes at have været halvægte bladguld, farverne i lasurer på sølv, enkelte steder på guld (indb. 1973).

⁵⁸ M. P. nævnt i KancBrevb. 14. aug. 1608 og 22. feb. 1609. - 1616 (note 6) omtales hans hustru Karen Lavritsdatter, »sal[ig] Mickel Skrivners i Caane« (Kanne), som kirkeværg, et embede som synes at følge gården, idet Jacob Jensen, den senere ejer, overtog hvervet 1617.

⁵⁹ Jfr. bl.a. Århus domkirke nr. 46, s. 790.

⁶⁰ Skitse af H. P. Nielsen, 1966. Aarhus Stifts tidende 6. marts 1966. Jfr. mønter, s. 2593.

⁶¹ NM J. nr. 436/82. Jfr. K. Uldall, i NMArb. 1934, særligt s. 51, og H.Søgaard, i FortNut. XV, 1943-44, s. 209-28.

⁶² NM. Inv. nr. D314/1959; jfr. note 61 ovfr. samt Mårslet, s. 2278.

SUMMARY

The small church of Hvilsted is without any outstanding features and was probably built around the year 1200 of field stones with ashlar at the corners and the openings. In the last decades of the 15th century vaulting was constructed in the chancel and in the nave. In the same period a porch was added in front of the north door. Later the nave was lengthened towards the west including a small tower at the gable. The tower which was demolished in 1777 presumably belonged to a characteristic group where two walls are connected at the top by two arches supporting the belfry.

The wall-painted decorations dating from 1497 and 1498 covering the vaults in the nave and the extension to the west are of the simple type usual in the district.

Much of the earlier furniture has been preserved. As well as a Romanesque baptismal font and a small Gothic crucifix most of the remainder are the chalice from c. 1600, the altar candlesticks and the simple pulpit. From the early part of the 17th century are the larger items of furniture carved in wood, mainly donated by two successive owners of the Kanne estate, who were also patrons of the church. These items include the altarpiece, pews, bench-ends of pews reserved for the gentry and sepulchral tablet no. 1, all probably made in the workshop of Oluf Olufsen. The other sepulchral tablet, from 1641, for the younger of the two patrons, is thought to be the work of the woodcarver Peder Jensen Kolding. Two tombstones may also be linked with the two above-mentioned patrons.

Fig. 36. Hvilsted 1:10000. Opmålt 1787 af Jens Grouleff. - *Map of the village.*